

† VALENTIN AL. GEORGESCU

CURS DE DREPT ROMAN

*Ediție îngrijită de Ana-Maria Goldan,
asistent universitar doctor la Facultatea de Drept a
Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași*

Editura
Stamangiu
2025

III. Stingerea *patrie potestas*

Patria potestas durează până la moartea lui pater, oricare ar fi vârsta persoanelor *alieni iuris*. Chiar sub Justinian, ea își păstrează acest caracter viager, fiind o putere de menținere a unității domestice și de afirmare a autorității șefului, iar nu o putere de protecție a copiilor incapabili. Cazurile de stingere a puterii părintești înainte de moartea lui *pater* sunt excepționale.

A. *Capitis deminutio*, de orice grad, stinge *patria potestas*.

B. Anumite sacerdoții (*flamen vialis*, vestala) sau funcțiuni publice sub Imperiu (consul, *praefectus praetorio*, episcop) au același efect.

C. Nedemnitatea tatălui: abandonarea copiilor, prostituarea fiicelor, căsătoria incestuoasă.

D. Emanciparea. Pater, printr-un act de voință, fără acordul fiului sau fiicei, îi poate scoate din *domus*. Emancipatul devine *sui iuris*, la început ca o pedeapsă, pierzând dreptul de succesiune în familia sa. Cu vremea, emanciparea favorizează pe copil, pentru a-i da independență economică, socială pe care familia agnatică n-o permite.

1. Forme

Emanciparea se dezvoltă cutumiar, prin aplicarea regulii decemvirale, privitoare la efectele vânzării fiului de către pater. Fiul este vândut de trei ori unui vecin, legat prin *fides* de *pater emancipant*. După a treia mancipațiune, *patria potestas* este stinsă, fiul se găsește *in mancipio* al vecinului fiduciar, care, potrivit pactului de fiducie, va dezrobi pe fiul *in mancipio* prin *vindicta*, făcându-l *sui iuris*. Actul ia numele de **emancipare**. În prealabil, fiduciarul transferă pe fiul *in mancipio* lui *pater*, care, el, procedează la emancipare, devenind patronul fiului, cu toate drepturile de patronat cunoscute.

În orient, sub monarhia absolută, se face o renunțare neformală la puterea părintească: contract sau testament. Este o practică de origine hellenistică.

Emancipația anastasiană, introdusă de Anastasius, se face prin rescript imperial.

Emanciparea justiniană cere consimțământul emancipatului, inovație importantă – și o declarație în fața magistratului.

2. Efecte

La origini, emancipatul devine *sui iuris*, va avea un patrimoniu, dar vede ruptă orice legătură cu familia agnatică, între el și familia sa (în care pot rămâne proprii lui copii dacă nu sunt emancipați odată cu el) și pierde dreptul de moștenire în această familie.

Pretorul și apoi împărații intervin, recunoscând emancipatului un drept de succesiune ca oricărui cognat și permițându-i să ia cu el anumite bunuri (*peculiu profecticiu*, apoi și *castrense*, și *quasi castrense*) pierzând proprietatea unei treimi din *bona adventicia* în favoarea lui *pater* (de la Justinian numai uzufructul unei jumătăți). Emancipatul fără bunuri proprii primește în ultima fază a dreptului roman o donație paternă. Vechiul caracter al instituției a dispărut complet. Emanciparea este o măsură de favoare pentru copil.

§7. *Manus* și căsătoria romană

Unitatea grupului familial primitiv cere ca soția lui *pater* și soțiile persoanelor *in potestate* să fie integrate grupului și legate de el prin rudenia agnatică.

La acest rezultat nu se poate ajunge decât artificial printr-un act ritual juridic. Acest act se numește *conventio in manum*; iar puterea de *pater* asupra soției sale sau asupra soțiilor celorlalți membri ai lui *domus*, se numește *manus*.

Conventio in manum nu este căsătoria, dar este inseparabilă de căsătorie, în sensul că o astfel de *conventio* nu poate exista, fără să se bazeze pe o căsătorie. Odată cu diminuarea solidarității familiale, agregarea femeii la grupul agnatic prin *manus* nu mai este socotită o condiție *sine qua non*, și apare o căsătorie neîntovărașită de *conventio in manum*. Este ilustrarea faptului că o căsătorie nu se confundă cu *conventio in manum*. Practic, situația aceasta s-a exprimat sub formula romanistică a existenței a două forme de căsătorie unitară: căsătoria *cum manu* și căsătoria *sine manu*. Această concepție nu se sprijină pe texte și nu corespunde realității istorice. De aceea, noi vom studia separat *manus* și căsătoria. Vom studia aici întreaga materie a căsătoriei, deși în măsura în care nu este întovărașită de *manus* nu poate face parte din puterile lui *pater familias*. Totuși, legătura

dintre căsătorie și *patria potestas* pe de o parte și, eventual, dintre căsătorie și *manus*, ne autorizează să integrăm acest studiu în paragraful de față.

I. *Conventio in manum*

A. Dobândirea unui *manus* asupra soției se poate face prin trei acte diferite: *Farreo*, *Coemptio*, *Usus*

A'. *Confarreatio*. Act solemn, religios, comportând rituri legate de cultul lui Jupiter. Își trage numele de la pâinea de grâu (*pannis farrens*) oferită divinității, încă la o epocă în care grâul nu era cultivat. În fața a 10 martori, a marelui pontif și a flaminului (lui *Jupiter dialis*) se pronunțau cuvinte solemne. Exclusiv rezervat patricienilor, actul pare să nu fi fost accesibil plebeilor.

B'. *Coemptio*. Este o mancipațiune deturnată. Femeia se automanci-pează pe un preț totdeauna fictiv. Plebeii care nu puteau folosi *confarreatio* au putut avea nevoie de un astfel de act religios. Se poate vedea în *coemptio* o supraviețuire deformată a vânzării reale a femeii, pe care o cunoșteau din obiceiurile altor populațiuni primitive (unde vânzarea o face însă tatăl femeii).

C'. *Usus*. Acest act consta în folosința îndelungată și publică a calității de soț și soție. Este o posesiune de stat civil prin viața comună a soților timp de un an, în totul asemănătoare uzucapiunii (a se vedea mai jos). Efectele lui *usus* nu se produc, dacă în cursul anului a avut loc o întrerupere de trei nopți a vieții comune: *usurpatio trinoctii*. Întreruperea nu trebuie interpretată raționalist, ca o simplă plecare a soției de la domiciliul conjugal, pe care interesatul să o aibă de dovedit, după dreptul comun. Se pare că uzurparea se făcea la o dată anumită, cu prilejul ceremoniilor religioase de la 9-11 Mai, în cinstea unor divinități matrimoniale. Soția uzurpantă se retrăgea în templu unde se putea lua act de voința ei rituală de a întrerupe efectele matrimoniale a lui *usus*.

B. Efecte

Femeia cade sub *manus* a șefului de familie sub puterea căruia se afla soțul sau șeful și soțul putând fi aceeași persoană; legătura cu familia sa naturală dispare. Bunurile femeii *sui iuris* sau dota femeii *alieni iuris*, cad

în patrimoniul noii familii, unde soția este asimilată copiilor săi, fiind *loco filiae* față de *pater*, care poate fi propriul ei soț. Cu toate acestea manus se confundă complet cu *patria potestas*.

C. Stingerea lui *manus*

Manus încetează la moartea șefului de familie, dacă el este și soț și prin desfacerea căsătoriei pe care se întemeiază, *conventio in manum*. Această căsătorie a început prin a fi de nedeșteptat. Totuși, așa numitele *leges regiae* menționează cazuri străvechi de delict cutumiare, care îndreptățeau pe *pater* să repudieze femeia căsătorită și intrată *in manum*. Repudierea se realiza prin acte contrarii, corespunzătoare celor care dăduseră naștere lui *manus*: *diffarreatio* (pentru *confarreatio*): manciparea soției către un străin care o va dezrobi (pentru *coemptio* și *usus*).

D. Transformări suferite de *conventio in manum*

Usus cade în desuetudine în timpul Republicii.

Confarreatio există în timpul Imperiului, dar o folosesc numai membrii colegiilor sacerdotale, pentru care este o cerință rituală.

Coemptio este menționată de Gaius.

Excepțională la finele Republicii, *manus* nu mai este amintită în sursele noastre, cu începere din sec. III e.n.

II. Căsătoria

Căsătoria pe care o descriem aici este singura căsătorie existentă în lumea romană. Pe ea se grefa *conventio in manum*. La început, conjugarea celor două acte era constantă.

De la o epocă greu de precizat, căsătoria putea exista fără adăugarea unei *conventio*. Autorii numesc această căsătorie: *sine manu*.

În acest caz, soția rămânea agnată în familia naturală, cu bunuri cu tot, dacă este *sui iuris* sau sub puterea lui *pater* inițial, dacă este *alieni iuris*.

Legea celor XII Table cunoaște căsătoria fără *conventio in manum*, mai recentă de cea întovărașită de o astfel de *conventio*. Ea a putut fi introdusă în lumea plebeilor și, după aceea, adoptată de patricieni.

Căsătoria legitimă, cu sau fără *conventio* este astfel definită de Modestinus: *Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae, consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio* (unirea bărbatului și a femeii și o contopire a vieții întregi, o împărtășire a dreptului divin și uman). Justinian lasă la o parte elementul religios, reliefat în mod excesiv de Modestinus: *vir et mulieris coniunctio, individuum consuetudinem vitae continens* (unirea bărbatului și a femeii, conținând o comunitate nedistinctă a vieții).

A. Formarea căsătoriei

Căsătoria este un contract privat, fără niciun element religios, întemeindu-se pe consimțământul interesaților, putând prevala consimțământul șefilor de familie ai soților asupra voinței soților. *Nuptias non concubitus sed consensus facit* (Nu conlocuirea, ci consimțământul face căsătoria). Este o derogare de la formalismul rigid și general al dreptului primitiv. Căsătoria se distinge de simplul concubinată prin ceremoniile și riturile tradiționale, cu prilejul încheierii ei.

1. *Sponsalia*. Logodna, comună dreptului roman și latin, juca un rol de seamă în stabilirea condițiilor materiale ale viitoarei căsătorii. Fără a fi un element constitutiv al căsătoriei, moravurile o considerau ca un indiciu evident și era celebrată cu rituri și fast deosebit.

2. *Deductio in domum mariti*. Este ceremonia nereligioasă a introducerii soției în casa soțului. Rituri: prezentarea focului și a apei, trecerea femeii peste prag fără a-l atinge. Soția spune: *ubi tu Gaius, ibi ego Gaia*, conținând ecoul unui rest primitiv, dau ceremoniei un caracter arhaic, care s-a păstrat cu tenacitate chiar după ce biserica creștină începe lupta pentru impunerea noilor solemnități religioase, care făceau din căsătorie un sacrament, o taină.

3. *Instrumentum dotale*. Încheierea unui contract matrimonial, stabilirea dotei (mai ales la logodnă) și aducerea dotei în mâinile noului *pater*, constituiau o dovadă că ne găsim în fața unei căsătorii legitime și nu în fața unei uniuni de fapt.

4. Îndeplinirea unuia din actele care produc *conventio in manum* sunt cea mai bună dovadă a încheierii unei căsătorii legitime. Ele se combină cu

unele sau mai multe din actele de mai sus. Repetăm însă că încheierea unui *conventio in manum* devine tot mai rară în dreptul roman evoluat.

B. Condițiile de fond ale căsătoriei

1. Soții să fie cetățeni sau asimilați cetățenilor, cu *ius connubii*. Până la *lex Cambia* (445 e.v.), plebeii nu aveau *ius connubii* cu patricienii. Latinii Iunieni nu aveau *connubium* cu clasa senatorială. Dezrobiții n-au avut timp, de secole, *connubium* cu *ingenui*.

În epoca post-clasică, ordinul senatorial nu se poate căsători cu persoanele de condiție proastă. Justinian a abrogat această interdicție, ca să se poată căsători cu o artistă de circ, Theodora.

Rudenția de sânge și alianța exclude de asemenea *connubium* între rude și afini. Impedimentul rezultat din rudenie a fost restrâns în decursul vremii sub imperiu. Impedimentul întemeiat pe alianțe a fost, dimpotrivă, lărgit în epoca post-clasică, sub influența bisericii.

Dintr-o căsătorie care înfrânge aceste prohibițiuni se nasc copii incestuoși cu o condiție juridică inferioară. Femeia adulteră nu se poate căsători cu complicele, răpitorul cu femeia răpită.

2. *Bigamia* fiind condamnată de lumea romană, monogamă, soții nu trebuie să fie deja căsătoriți în momentul încheierii unei căsătorii.

3. *Aetas*. Soțul trebuie să fie puber, iar soția aptă pentru căsătorie și procreație (*viripotens*). *Pater* decidea, după înfățișarea fizică, ajungerea la pubertate și la nubilitate.

S-a desprins astfel, cutumiar, vârsta de 12 ani pentru fete și de 14 ani pentru bărbați. Proculienii au voit să impună ca obligatorii aceste vârste. Sabinienii au apărut libertatea de deciziune a lui *Pater*. O limită extremă până când se poate cineva căsători nu există.

4. *Consensus*. Este elementul fundamental al căsătoriei romane. El este emis de șefii de familie ai soților pe baza dreptului de a-și căsători pe membrii *domus*-ului. La căsătoria unui nepot, trebuie să consimtă și tatăl, ca viitor șef de familie al persoanelor ce se vor naște din căsătoria proiectată. **Augustus** permite persoanelor *alieni iuris* să apeleze la magistrat pentru a cerceta temeinicia refuzului lui *pater* la căsătorie.

În a doua jumătate a sec. II, se cere consimțământul fiilor la căsătoria lor. Ulterior, această emancipare a membrilor *domus*-ului se extinde la fiice.

Când femeia care se căsătorește este *sui iuris*, se cere consimțământul tutorelui său, sub forma de *auctoritas*, dar numai pentru încheierea unei *conventio in manum*, nu pentru căsătoria propriu-zisă.

În epoca post-clasică, se introduce treptat consimțământul ascendenților și chiar a cogaților apropiați la căsătoria minorilor.

C. Efectele căsătoriei

1. Efecte personale

În căsătoria romană nu există putere maritală propriu-zisă. Puterea numită – *manum* – asupra soției derivă cum am văzut din *conventio in manum*, iar nu din căsătorie. *Manus* o asimilează pe soție cu un alt membru *alieni-iuris* al *domus*-ului. Dacă nu s-a făcut *conventio in manum* soția rămâne în familia sa naturală și soțul ei n-are nicio putere asupra ei. Aceasta nu înseamnă însă că soția nu are o situație socială și morală deosebită și că între ea și soț nu se nasc anumite raporturi de ordin conjugal. Cel mai important este raportul de fidelitate. Soția datorează fidelitate soțului. *Legis regiae* prevedeau deja sancțiunea repudiului în caz de înfrângere a lui *fides*. La această obligație nu este ținut și soțul față de soție. Dezagregarea morală a familiei romane la sfârșitul Republicii a silit pe Augustus să sancționeze din nou și foarte sever abaterile soției de la obligația de fidelitate (*lex Iulia de adulterius coercendis*). Pater sub a cărui putere se găsește soția o judecă în caz de adulter, putând pronunța pedeapsa cu moartea.

Obligațiunea soției de a locui împreună cu soțul era la început subînțeleasă, din moment ce un rit esențial al căsătoriei era *deductio in dominum mariti*, iar *usurpatio trinoctii* înseamnă un act de întrerupere a coabitării. În dreptul clasic, coabitarea ia forma unei obligații juridice precise, pe care pretorul o menționează printr-un interdict (*interdictum de uxore exhibenda*) care permite soțului să readucă pe soția fugară.

O caracteristică a familiei patriarhale constă în a concepe raporturile personale între soți sub forma exercițiului unei puteri de la soț la soție și a unor obligații numai de la soție la soț. Când societatea sclavagistă intră în descompunere, această trăsătură a familiei patriarhale își pierde din inten-

sitate și apar treptat drepturile femeii față de soț și deci obligațiile acestuia față de soție. Ele se rezumă, în general, la obligația de protecție morală și fizică a femeii, putând urmări pe cel ce a insultat-o.

Din căsătorie rezultă raporturi personale între părinți și copii. Copiii cad sub *patria potestas* a șefului familiei, care poate fi însuși tatăl copiilor sau bunicul sau străbunicul lor.

Soția mamă este *cognată* copiilor săi, dar nu în baza căsătoriei, ci în baza actului fiziologic al concepției și al nașterii.

2. Efecte patrimoniale

Familia romană nu poate avea decât un singur patrimoniu. În el vor intra toate bunurile aduse de soția căsătorită, cu o *conventio in manum*, dar acest efect derivă nu din căsătorie, ci din *conventio*. În caz de căsătorie fără *conventio*, bunurile femeii alcătuiesc un patrimoniu separat, și soțul sau *pater familias* al soțului n-are niciun drept asupra lor.

Încetățenirea dotei în lumea romană a modificat această situație. Soția căsătorită chiar fără *conventio*, ajunge să vină în căsătorie, cu o masă de bunuri dotală, care intră în patrimoniul familiei la început fără condiții, iar mai târziu cu un regim juridic special.

Este necesar să studiem capacitatea patrimonială a soției și după aceea raporturile patrimoniale care derivă din constituirea unei dote.

a) Capacitatea femeii căsătorite

În căsătorie, soția își păstrează incapacitatea pe care ar fi avut-o și necăsătorită. Dacă este *alieni iuris*, ea trece de sub *patria potestas* a șefului familiei sale naturale sub *manus* a șefului familiei în care s-a căsătorit. Dacă este *sui iuris*, femeia era incapabilă din cauza sexului, și se găsea sub tutelă. Prin căsătorie sau soțul devine tutore, sau tutela e înlocuită prin *manus* dacă s-a încheiat o *conventio in manum*.

Tutela femeii pierzând din importanță către sfârșitul republicii, se poate spune că femeia *sui iuris*, căsătorită fără *conventio in manum* se bucură de o largă capacitate, în epoca clasică, dacă nu în drept, în practica vieții de toate zilele.

Sub Augustus și Claudius, s-a interzis soției să garanteze cu bunurile sale proprii datoriile soțului. S-a căutat să fie apărută împotriva presiunii

pe care o poate exercita soțul asupra soției, ruinând-o prin garanțiile asumate, care atunci când le comite pot părea lipsite de gravitate. Soția rămâne însă capabilă să plătească datoriile soțului din bunurile sale personale.

Senatus consultum Velleianum (41-69 e.v.) a declarat toate femeile incapabile să garanteze vreo datorie a unui terț, chiar dacă ar avea autorizarea soțului. Femeia care garantează, poate opune creditorului excepțiunea de nulitate a garanției bazată pe *senatus, consultum*. Renunțarea la această excepție este posibilă. Justinian declară nulă renunțarea la excepție în caz de garanție pentru soț.

b) Dota

Dota constituie o masă de bunuri pe care soțul o primește de la soție sau de la terți, în general rudele soției, pentru a acoperi sarcinile căsătoriei, inclusiv întreținerea și educarea copiilor.

În căsătoria întovărășită de o *conventio in manum*, dota adusă de soție se amestecă în patrimoniul noului *pater*, cu bunurile celelalte, iar soția *loco filiae* vine la moștenire cu proprii săi copii.

În lipsă de *conventio in manum*, independența soției și rămânerea ei în familia de origine, face necesară dezvoltarea dotei fie că este constituită de *pater* al femeii (*dos profecticia*), fie că este constituită de femeia *sui iuris* sau de un terț (*dos adventicia*). Femeia în afară de dotă își păstrează ca avere proprie, toate celelalte bunuri, numite parafernale.

Dota poate fi remisă în proprietatea soțului (*datio*) sau constituită prin promisiunea verbală solemnă (*dotis dictio*). În ambele cazuri, constituirea este valabilă numai dacă se realizează condiția subînțeleasă a încheierii căsătoriei.

Soțul devine proprietar al dotei, pe care copiii o vor regăsi în moștenire, dacă este cazul, dar soția, nefăcând parte din familia agnatică, nu le poate primi decât prin testament, ca legat (o parte sau în întregime).

La finele Republicii, divorțurile se înmulțesc. Interesul soțiilor de a-și relua dota în caz de divorț era esențial. Augustus obliga pe părinte să-și doteze fiicele, pentru ca într-o societate bazată pe proprietate privată, să se poată mărita mai ușor. Având obligația de restituire a dotei, s-a ușurat recăsătorirea femeilor divorțate.

Astfel se promova politica demografică și consolidară a familiei, inițiată de Augustus.

La început, soțul s-a angajat printr-o *sponsio* sau *stipulatio* să restituie dota în anumite evenimente (predeces, divorț nemotivat...). El devine proprietar rezolutoriu.

La finele Republicii, repudierea injustă a soției este un fel de delict, dacă soțul nu restituie dota de bunăvoie și fără alt angajament formal. Pentru a-l pedepsi se dă, contra lui, o acțiune bazată pe *aequitate* (*actio rei uxore in aequum et bonum concepto*) pentru a se obține o restituire rezonabilă, extinsă apoi și la cazul de *precedes* al soțului. Soțul poate face anumite rețineri echitabile, obține termene de plată și nu poate fi silit peste activul ce deține. Când se făcuse *stipulatio* de restituire, soțul restituia dota integral și imediat, numai în cazul prevăzut de părți.

Augustus a creat o inalienabilitate a unor imobile dotale (*fundus Italici*). Femeia poate consimți la alienarea bunurilor în alienabilitate, numai în interesul său. *Justinian* a acordat garanție maximă soțiilor pentru restituirea dotei, mergând până la ruina creditului bărbatilor.

Restituirea se face fără promisiunea formală, chiar moștenitorilor soției, fără rețineri și după o apreciere echitabilă.

Restituirea este garantată printr-o ipotecă generală asupra averii soțului. Ipoteca cu data de la încheierea căsătoriei. Un an după aceea (531), *Justinian* face ca această ipotecă să treacă înaintea oricăror ipoteci anterioare căsătoriei.

Toate imobilele dotale devin inalienabile și femeia nu mai poate consimți la înstrăinare.

Soțul nu mai este proprietarul dotei. Femeia are o proprietate limitată în ceea ce privește imobilele.

Dota constituie un patrimoniu de afecțiune familială, încredințat administrației soțului. Acest sistem, cu o accentuare a incapacității femeii dotale, a fost adoptat de dreptul civil burghez.

c) *Donatio ante nuptias*

Este o instituție cutumiară a orientului. Soțul dă în proprietate sau promite să dea soției bunuri care măresc dota și pe care adesea le administrează tot el. Sub *Justinian*, această donație, denumită *propter nuptias* este egală cu dota și condiționată de existența unei dote și garantată ca aceasta.